

Ειδώλια της Νεολιθικής Θεσσαλίας - Τόμος II

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το Corpus αυτό είναι ο δεύτερος από μια σειρά τόμων που περιλαμβάνουν ειδώλια από τη νεολιθική Θεσσαλία, τα οποία ανήκαν σε ιδιωτικές συλλογές και τμήμα τους έχει πρόσφατα μεταφερθεί στο νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρισας.

Το 1986 η Ακαδημία Αθηνών μου ανέθεσε το Πρόγραμμα Μελέτης της Νεολιθικής Τέχνης στον ελλαδικό χώρο. Η πρόκληση ήταν μεγάλη: θα δινόταν για πρώτη φορά η απαιτούμενη προσοχή στην τέχνη της Νεολιθικής Ελλάδας, η οποία επρόκειτο να μελετηθεί ως σύνολο αντί να αποτελεί, όπως μέχρι τότε, τμήμα των δημοσιεύσεων μεμονωμένων ανασκαφών ή να αναφέρεται σε σύντομα υπομνήματα βιβλίων για την ελληνική Προϊστορία γενικά, τα οποία στην πραγματικότητα αφορούσαν κυρίως την Εποχή του Χαλκού.

Πρώτο αποτέλεσμα του Νεολιθικού Προγράμματος του Κέντρου Ερεύνης της Αρχαιότητας της Ακαδημίας Αθηνών υπήρξε η δημιουργία ενός τεράστιου βιβλιογραφικού και φωτογραφικού αρχείου ειδωλίων από την Ελλάδα, το οποίο ενημερωνόταν συνεχώς με πρόσφατα ευρήματα, καθώς και ορισμένες δημοσιεύσεις με στόχο την αξιολόγηση και τη σύγκριση του υλικού αυτού.

Ήταν γνωστό ότι ένας μεγάλος αριθμός νεολιθικών επιφανειακών ευρημάτων από τη Θεσσαλία, κυρίως ειδώλια (πάνω από 2.500 αντικείμενα μέχρι τότε) βρισκόταν σε σημαντικές ιδιωτικές συλλογές. Το 1987 ο Καθηγητής Κώστας Γαλλής, Έφορος τότε της XV Εφορείας Αρχαιοτήτων στη Λάρισα, μου ανέθεσε τη μελέτη αυτών των ειδωλίων με την προοπτική να τα δημοσιεύσουμε ως Corpus. Ο ίδιος, λόγω της καλής γνώσης του της τοπογραφίας της νεολιθικής Θεσσαλίας, ανέλαβε την έρευνα της ακριβούς προέλευσης των ειδωλίων, σε συνεργασία με τους συλλέκτες, και την ετοιμασία κατάλληλων χαρτών με τις διάφορες θέσεις εύρεσης του υλικού. Είχαμε και οι δύο επίγνωση της σημαντικής συμβολής ενός τέτοιου Corpus στην προβολή της νεολιθικής τέχνης και στη δουλειά που είχε γίνει μέχρι τότε στις συστηματικές ανασκαφές με στόχο την περαιτέρω έρευνα. Επίσης γνωρίζαμε τη σημασία που θα είχε ένα Corpus για τη διάσωση ενός αρχαιολογικού υλικού κατακεραματισμένου σε συλλογές σε διάφορα μέρη.

Ιδιαίτερα πλούσιες ήταν οι συλλογές οι οποίες παραχωρήθηκαν από τους συλλέκτες Κώστα Θεοδωρόπουλο, Τάκη Τλούπα, Ντίνο Χουλιάρα, και Μανώλη Καραμανώλη στην Αρχαιολογική Εφορεία Λάρισας, προκειμένου να συμβάλουν στις γνώσεις μας για τον νεολιθικό πολιτισμό στην περιοχή της Θεσσαλίας. Μαζί με άλλες μικρότερες, μεταφέρθηκαν εκεί από το 1992 και η πλειοψηφία των ειδωλίων που περιέχουν πρόβλεπεται να εκτεθούν στο νέο Αρχαιολογικό Μουσείο της περιοχής μόλις ολοκληρωθεί η ανέγερσή του.

Η Ακαδημία Αθηνών, επιδεικνύοντας μεγάλη ευαισθησία στην πρότασή μας, χρηματοδότησε τη δημοσίευση του Corpus. Οι συγκυρίες αυτές έκαναν δυνατή την εκπόνηση των δύο πρώτων τόμων, οι οποίοι περιλαμβάνουν αντίστοιχα 362 και 407 ειδώλια από την ανατολική και τη δυτική Θεσσαλία. Επίσης χρηματοδότησε και την μονογραφία μου Εισαγωγή στη Νεολιθική Ειδωλοπλαστική. Νοτιοανατολική Ευρώπη και Ανατολική Μεσόγειος Αθήνα 1998, η οποία αποτελεί κλείδα για τη μελέτη αλλά και προσπάθεια να ιδωθεί η νεολιθική πλαστική τέχνη από πιο γενική άποψη, ξεκινώντας από παραδείγματα προερχόμενα από συγκεκριμένες περιοχές αλλά με εφαρμογή στο ειδωλοπλαστικό υλικό οποιασδήποτε πολιτισμικής ενότητας.

Την πρωτοβουλία της XV Εφορείας Προϊστορικών και Κλασσικών Αρχαιοτήτων Λάρισας ακολούθησε και η XIII Εφορεία Βόλου. Πράγματι, όταν ένας άλλος συλλέκτης, ο κος Α. Μπάστης, δώρησε ειδώλια και άλλα αντικείμενα της προσωπικής του συλλογής στο Μουσείο Βόλου, η τότε Έφορος Δρ Β. Αδρύμη, μου ανέθεσε, το 1999, τη μελέτη και δημοσίευση του Corpus των ειδωλίων αυτών, λόγω της εξειδίκευσής μου στο θέμα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θαυμάσιο άφθονο υλικό αυτού του τόμου παρουσιάζει 407 ειδώλια από τα οποία 117 είναι κεφάλια και 290 σώματα, όπου ποεριλαμβάνονται και 11 τμήματα ανθρώπινων σωμάτων, όπως πχ. ένα πόδι, μια μύτη ή ένα πέλμα. Όπως και στον πρώτο τόμο, το υλικό παρουσιάζεται με έμφαση στην κατασκευή και στη μορφή. Επειδή πρόκειται για επιφανειακά ευρήματα, δεν υπάρχει στρωματογραφική αναφορά. Όλα αυτά τα αντικείμενα είναι κατασκευασμένα από πηλό ή λίθο (συμπεριλαμβανομένου και του μαρμάρου).

Ο πηλός που έχει χρησιμοποιηθεί στα θεσσαλικά ειδώλια προέρχεται από διάφορες θέσεις της περιοχής, με αποτέλεσμα μια σημαντική κλίμακα χρωμάτων που περιλαμβάνει αποχρώσεις του λευκού, του κίτρινου και του κόκκινου. Η προετοιμασία του πηλού είναι απλή, όπως μαρτυρούν οι εγκλειστοί λίθινοι κόκκοι, η άμμος και τα φυτικά υπολείμματα. Στον πηλό προστίθενται ανόργανα υλικά ώστε να αποτραπεί το ράγισμα των αντικειμένων ενόσω ξηραίνονται και ψήνονται. Είναι δύσκολο να πούμε με βεβαιότητα αν τα ανόργανα αυτά υλικά (ιδίως η άμμος) βρίσκονται ήδη στους φυσικούς πηλούς ή έχουν προστεθεί εκ των υστέρων από τους ειδωλοπλάστες.

Η επεξεργασία της επιφάνειας, συμπεριλαμβανόμενης και της διακόσμησης, αποτελεί το τελικό στάδιο πριν από το ψήσιμο του κεραμικού χειροτεχνήματος. Αν και ένας μεγάλος αριθμός ειδωλίων είναι αδρά, είναι ωστόσο σημαντική η αναλογία όσων έχουν λειανθεί με κάποιο σκληρό αμβλύ εργαλείο ή συχνότερα στιλβωθεί με κάποιο μαλακό, αφράτο εργαλείο, όπως

ένα κομμάτι δέρματος ή προβιάς, ακόμα και με τα δάκτυλα. Η μεγάλη χρωματική αντίθεση ανάμεσα στην επιφάνεια και το εσωτερικό που συχνά παρατηρείται στα ειδώλια, πιθανώς να οφείλεται σε κάποια επίστρωση, σε ορυκτές χρωστικές ουσίες (βαφή) ή ακόμα και σε άλατα που βγαίνουν από το εσωτερικό του πηλού και καλύπτουν την επιφάνεια κατά τη διάρκεια της αποξήρανσης και της όπτησης, δημιουργώντας ένα υπόλευκο ή λευκό στρώμα.

Τα περισσότερα πήλινα ειδώλια πλάθονται γύρω από ένα ή περισσότερους φθαρτούς πυρήνες, ψήνονται και αποκτούν τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά τους με εγχάραξη, εμπίεση, χρώμα ή πλαστική διακόσμηση, με επικόλληση πρόσθετων στοιχείων.

Τα λίθινα ειδώλια είναι πολύ λιγότερα σε αριθμό από τα πήλινα. Φαίνεται ότι υπάρχουν ήδη από την Αρχαιότερη Νεολιθική αλλά κατασκευάζονται συστηματικότερα κατά τις νεότερες φάσεις της περιόδου.

Άσχετα από το υλικό κατασκευής, η διακόσμηση της επιφάνειας φαίνεται να είναι καθαρά προαιρετική, καθόσον δεν συνδέεται με κάποια ιδιαίτερη μορφή ή λειτουργία και δεν αποδίδει σταθερά τα ίδια χαρακτηριστικά ή σχήματα. Ακολουθεί τις τεχνικές που χρησιμοποιούνται στην κεραμική.

Τα θεσσαλικά ειδώλια παρουσιάζουν τεράστια ποικιλία ως προς τη μορφή και τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά (τα οποία σε μερικές περιπτώσεις είναι μοναδικά), γι' αυτό και είναι δύσκολο να έχουμε ευδιάκριτες κατηγορίες που θα καθιέρωναν μια συγκεκριμένη τυπολογία.

Παρά ταύτα, κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης έρευνάς μου στα νεολιθικά ειδώλια στο Κέντρον Ερεύνης της Αρχαιότητας της Ακαδημίας Αθηνών, προσπάθησα να κάνω μια τυπολογική ομαδοποίηση του θεσσαλικού υλικού, με σκοπό την διευκόλυνση της μελέτης μου και την παρουσίασή της στη συνέχεια. Η ομαδοποίηση αυτή είναι εμφανής ήδη στον πρώτο τόμο. Παρά ταύτα, το υλικό του δεύτερου τόμου, ανάλογα με την κατάστασή του (σπασμένο, φθαρμένο, διάσπαρτα τμήματα), με ώθησε στη δημιουργία ορισμένων επιπρόσθετων κατηγοριών ειδωλίων, που σε άλλη περίπτωση δεν θα υπήρχαν εφόσον θα ενσωματώνονταν στις ήδη υπάρχουσες κατηγορίες.

Ο δεύτερος τόμος έχει την ίδια δομή και σειρά παρουσίασης με τον πρώτο. Έτσι, όπως μπορεί να παρατηρήσει εύκολα κάποιος, τα ειδώλια διακρίνονται πάλι σε δύο βασικά μέρη, τα Κεφάλια και τα Σώματα και καθεμιά από τις δύο αυτές κατηγορίες περιλαμβάνει τα φυσιοκρατικά και τα σχηματοποιημένα, σύμφωνα με τα προβαλλόμενα χαρακτηριστικά τους. Τα ειδώλια που περιλαμβάνονται στον δεύτερο αυτό τόμο εντάσσονται στις ανωτέρω τυπολογικές κατηγορίες και σε σαφώς διακριτές υποκατηγορίες.

Τα κεφάλια έχουν ποικίλες μορφές. Ο αριθμός των σχηματοποιημένων είναι αρκετά μεγάλος επειδή οι σκληροί λίθοι από τους οποίους είναι

κατασκευασμένα έχουν διατηρηθεί περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο φθαρτό υλικό.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει ανδρικά και γυναικεία σώματα και τμήματά τους, οι υποκατηγορίες των οποίων αφορούν τη θέση των χεριών ως προς το στήθος. Τα σχηματοποιημένα ειδώλια είναι επίσης ποικιλόμορφα και επιχειρείται η ένταξή τους σε κατηγορίες, ανάλογα με τη μορφή της βάσης τους.

Τα ειδώλια στον Τόμο ΙΙ φέρουν ένα αύξοντα αριθμό, ακολουθούμενο από τον αριθμό τους στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης της Αρχαιότητας της Ακαδημίας Αθηνών (ORF) και από τον αριθμό καταλόγου του Αρχαιολογικού Μουσείου Λάρισας. Ο αριθμός καταλόγου του μουσείου περιλαμβάνει τα ελληνικά γράμματα ΜΛ (Μουσείο Λάρισας) και τα πρώτα δύο ελληνικά γράμματα της συλλογής όπου ανήκουν**. Έπεται το όνομα της θέσης εύρεσής τους. Σε πολλές θέσεις της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας, το όνομα αυτό ακολουθείται από ένα αριθμό (ΑΤΑΕ) σύμφωνα με το λήμμα Γαλλής 1992. (τα αρχικά ΑΤΑΕ σημαίνουν *Αριθμός Τοπογραφικού Αρχείου Εφορείας Λάρισας*). Με τον ίδιο τρόπο αναφέρονται και μερικές θέσεις της δυτικής θεσσαλίας.

Δίνονται οι μέγιστες διαστάσεις σε εκατοστά, Η ύψος, W πλάτος, T πάχος. Οι διαστάσεις ακολουθούνται από τον προσδιορισμό του χρώματος σύμφωνα με το Munsell Soil Colour Charts και στη συνέχεια δίνεται λεπτομερέστατη περιγραφή κάθε αντικειμένου

** ΘΕ Θεοδωρόπουλος, ΚΡ Καραμανώλης, ΤΛ Τλούπας, ΧΟ Χουλιάρας.